

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ХМАРА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'144 : 811.111 / 811.112.2 / 811.161.1 / 811.161.2

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З АНТРОПНИМ КОМПОНЕНТОМ
У ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ І СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ
МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Славова Людмила Леонардівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології,
професор кафедри теорії та практики перекладу
з англійської мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Петлюченко Наталія Володимирівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
кафедра германських та романських мов,
завідувач кафедри;

кандидат філологічних наук, доцент
Дробаха Лариса Валеріївна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
заступник декана з наукової роботи.

Захист відбудеться 23 березня 2018 року о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.136.02 у Міжнародному гуманітарному університеті за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33, ауд. 107.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету, за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розіслано 22 лютого 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Михайлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертаційну працю присвячено виявленню лінгвокультурної специфіки фразеологічних одиниць (ФО) з антропним компонентом у західногерманських і східнослов'янських мовах через зіставлення їхньої концептуальної семантики.

Останнім часом у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці помітна тенденція до аналізу мовних явищ, які фіксують культурно значущу інформацію про поведінку, етичні та естетичні цінності, норми, звичаї представників окремих лінгвокультурних спільнот (І. О. Голубовська, Л. В. Дробаха, О. П. Левченко, О. В. Тищенко).

Комплексне вивчення фразеологічних одиниць відбувається з позицій антропоцентричної парадигми, у межах якої обрано такі підходи, як *лінгвокультурний*, що дає змогу виявити взаємозв'язок мови та культури (А. Б. Вежбицька, В. І. Кононенко, В. А. Маслова, К. І. Мізін, Ю. С. Степанов, В. М. Телія, М. О. Шутова), *лінгвоконцептуальний*, що спрямований на з'ясування особливостей концептуалізації світу (С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, З. Д. Попова, Н. В. Петлюченко, І. А. Стернін), *соціолінгвістичний*, який вивчає особливості функціонування мови в різних сферах суспільного життя (Л. Т. Масенко, Н. Б. Мечковська, А. Д. Швейцер), *зіставний*, що допомагає окреслити спільне та відмінне в близькоспоріднених і неблизькоспоріднених мовах (О. В. Деменчук, Н. Б. Іваницька, А. Е. Левицький, Л. Л. Славова, І. В. Ступак, С. І. Терехова та ін.).

Фразеологічна одиниця з антропним компонентом (ФОАК) трактується як стале словосполучення чи речення, до складу якого входить елемент на позначення невід'ємних речових й абстрактних атрибутів особи, що виконують функцію її ідентифікації як фізичного та соціального об'єкта. Такий елемент, позначений терміном «*антропний компонент*» (АК), містить передовсім інформацію про *частини тіла* людини, що в сукупності створюють її неповторний фізичний образ, який дає змогу впізнавати, тобто відрізняти за зовнішністю одну людську істоту від іншої.

У межах дисертації виокремлено фразеологічні одиниці з антропним компонентом, що вербалізують концепт ЛЮДИНА, зіставні дослідження яких відіграють важливу роль у репрезентації архетипних уявлень різних етнічних культур. У цьому сенсі своєчасним є виявлення культурно значущих компонентів їхньої семантики, що пов'язане із загальним спрямуванням сучасних мовознавчих розвідок на експлікацію зв'язків між мовою й культурою, мовою та суспільством.

Актуальність дослідження зумовлена спрямуванням лінгвістичних студій у галузі сучасного зіставного мовознавства на вивчення особливостей різномовних номінацій виокремлених фрагментів світу, зокрема людини та всього, що з нею пов'язане. Такий підхід послуговував підставою для звернення

до методологічного апарату когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, що уможливило розкриття особливостей мовного кодування інформації про фізичне, психічне та соціальне існування людини представниками різних лінгвокультур засобами фразеології, оскільки в ній зберігається культурно значуща інформація.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана в межах наукових тем «Розвиток і взаємодія мов і літератур в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0106U006626), «Мови та літератури народів світу: взаємодія і самобутність» (номер державної реєстрації 0111U006465), що розробляються в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 23 грудня 2013 року).

Метою дослідження є виокремлення спільних та етноспецифічних характеристик ФОАК, що вербалізують концепт ЛЮДИНА в англійській, німецькій, українській і російській мовах.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- з'ясувати теоретичне підґрунтя дослідження фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення людини в зіставному аспекті;
- виокремити методологічні принципи аналізу ФОАК і розробити комплексну методику їх дослідження в зіставному аспекті;
- виявити лінгвокогнітивні особливості ФОАК на позначення людини в західногерманських і східнослов'янських мовах;
- змодельовати фрейм-схему концептуального простору ЛЮДИНА в семантиці ФОАК досліджуваних мов;
- побудувати фрейм-схемату ЛЮДИНА із залученням методики С. А. Жаботинської як основу значень аналізованих ФОАК;
- описати специфіку концептуально-метафоричної детермінації значення ФОАК у сучасних германських і слов'янських мовах;
- схарактеризувати прототипову семантику ФОАК у досліджуваних мовах.

Предмет дослідження – лінгвокультурні особливості фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення концепту ЛЮДИНА в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Об'єкт дослідження – фразеологічні одиниці з антропним компонентом на позначення концепту ЛЮДИНА в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Матеріал дослідження становлять 2752 ФОАК (782 – англійських, 698 – німецьких, 625 – українських, 647 – російських), відібраних методом суцільної вибірки зі 103 тлумачних і фразеологічних словників англійської, німецької, української та російської мов.

Методи дослідження. Комплексна методика вивчення ФОАК

ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних **методів**. Із-поміж загальнонаукових методів використано *індуктивний аналіз* – для класифікації отриманих через суцільну вибірку ФОАК; *описовий метод* – для інвентаризації, систематизації, інтерпретації семантичних особливостей ФОАК. Спеціальні лінгвістичні методи охоплюють *зіставний метод*, який супроводжував усі етапи дослідження й дав змогу з'ясувати специфічність і відмінність у семантиці ФОАК в англійській, німецькій, українській та російській мовах, *метод компонентного аналізу*, що застосований для окреслення й опису семантичної структури англійських, німецьких, українських, російських ФОАК; *концептуальний аналіз* – для конструювання концепту ЛЮДИНА, зокрема *методика фреймового моделювання* (С. А. Жаботинська), мета якого – представлення концептуальної структури ФОАК, а також метод *прототипової семантики* – для виявлення типового уявлення про людину в англійській, німецькій, українській, російській лінгвоспільнотах; *метод симптоматичної статистики*, за допомогою якого визначено ранг соматизмів у складі ФОАК.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній *уперше виявлено* спільні й етноспецифічні риси ФОАК сучасних англійської, німецької, української та російської мов, *схарактеризовано* останні з позицій зіставної концептуальної семантики. *Новою є розроблена* фрейм-схема концептуального простору ЛЮДИНА, що набуває вербалізації ФОАК в англійській, німецькій, українській, російській мовах. *Побудовано* фрейм-схемату ЛЮДИНА на основі методики С. А. Жаботинської. *Змодельовано й зіставлено* концептуальні структури значень різномовних ФОАК і *продемонстровано* роль концептуальної метафори в її утворенні. *Виявлено* спільні та етноспецифічні риси у фразеологічній репрезентації біофізичної, психічної та соціальної іпостасей людини в західногерманських і східнослов'янських мовах.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання в зіставно-типологічних дослідженнях завдяки виявленню фразеологічних одиниць з антропним компонентом у близькоспоріднених та неблизькоспоріднених мовах; у внеску до розбудови теорій зіставної семантики внаслідок вивчення значень ФОАК; когнітивної семантики за рахунок моделювання фрейм-схеми концептуального простору ЛЮДИНА; лінгвокультурології в ракурсі виявлення спільних та культурно-специфічних характеристик ФОАК; фразеології внаслідок виокремлення мікросистеми фразеологізмів, об'єднаних антропним компонентом в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього застосування у викладанні таких навчальних дисциплін, як «Загальне мовознавство», «Порівняльна типологія англійської та української мов», «Порівняльна типологія німецької та української мов», «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» (розділ «Фразеологічні одиниці англійської та української мов»), «Порівняльна лексикологія німецької та

української мов» (розділ «Фразеологічні одиниці німецької та української мов»), спецкурсів із лінгвокультурології.

Апробацію матеріалів дисертації здійснено на засіданнях кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови та кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2013 – 2016 рр.), під час 6 міжнародних наукових та науково-практичних конференцій: «Филология и лингвистика: современные тренды и перспективы исследования» (Краснодар, 2013), «Сучасні лінгвістичні розвідки: надбання та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2014), «Англійська мова у міждисциплінарному контексті безперервної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2014), «Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість» (Острог, 2015), «Мова і культура» (Київ, 2015), «Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів» (Київ, 2015) та однієї Всеукраїнської наукової конференції «Сучасні лінгвістичні студії XXI століття» (Житомир, 2015).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій 2 мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку теоретичних (294 позиції), довідкових і лексикографічних (113 позицій) джерел та 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки, обсяг основного тексту – 167 сторінок. Для ілюстрації положень дослідження в тексті подано 8 таблиць та 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, сформульовано мету, окреслено завдання, об'єкт, предмет, методи, доведено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зазначено форми їх апробації та описано структуру роботи.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення людини в зіставному аспекті»** з'ясовано онтологічні характеристики ФО як основи зіставного дослідження, їхні лінгвокультурні й лінгвокогнітивні особливості, виконано порівняння структур концепту ЛЮДИНА в західногерманських і східнослов'янських мовах.

У роботі фразеологічні одиниці визначаються як стійкі, окремо оформлені, але семантично цілісні словосполучення з цілком або з частково переосмисленим, метафоричним значенням (Ш. Баллі, В. В. Виноградов, Р. П. Зорівчак, Д. І. Квеселевич, О. В. Кунін, К. І. Мізін, В. М. Теля, Ю. А. Фірсова), що відображають інформацію про людину, зокрема риси її характеру, зовнішність, емоції, почуття, психологічні стани, соціальне становище, види її діяльності, рівень інтелекту, фізичну працю, особливості життя та взаємин з іншими людьми.

Питання, пов'язані з виокремленням структурних рис ФО, поставали об'єктом вивчення в працях багатьох лінгвістів (В. Л. Архангельський, В. М. Білоноженко, М. Т. Демський, Н. Ф. Клименко, О. В. Кунін), які обґрунтовують морфологічний, граматичний, компонентний, лексемний принципи розгляду структури ФО.

Відповідно до частиномовної належності, компоненти ФОАК покривають різні ділянки картини світу, тобто номінативний простір **іменників** стає результатом пізнання об'єктів і субстанцій як актантів деякого виду діяльності; простір **дієслів** стосується руху в контексті ситуацій та подій, що існують і відбуваються в часі; **прикметники** деталізують та відмежовують, уточнюють або специфікують уявлення про актантів, роблячи внесок у їх ідентифікацію й опис (О. С. Кубрякова).

Експресивність як невід'ємна характеристика ФО (Л. М. Васильєв, В. Н. Грідін, Н. О. Лук'янова та ін.) пов'язана з вираженням суб'єктивного ставлення мовця до предмета мовлення. Остання базується на образності, що лежить в основі метафоричності значення, яке «активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача)» (В. А. Чабаненко), оскільки через фразеологізацію проходять саме ті аспекти людської діяльності, які вторинно відображаються «через дзеркало людських почуттів, сприймань» та їх оцінювання (Ю. Ю. Аваліані, Л. І. Ройзензон).

Зокрема, **сон** в англійській, німецькій, українській і російській мовах асоціюється із соматизмами *eye / око / глаз / Auge*: англ. *sleep sealed his eyes*; нім.: *j-d hat (bekam) schwere Augen*; укр. *сон стулив його очі*; рос. *глаза слипаются*. В англійській та російській мовах – ще із соматизмами *head / голова*: англ. *get one's head down*; рос. *голова в штаны падает*.

Сприймаючи зовнішній світ, людина виокремлює основне й фіксує його у свідомості. Результатом пізнавальної діяльності стає формування порцій інформації про виокремлені фрагменти світу, так званих *концептуальних структур свідомості*. Саме вони зберігають необхідні для індивіда знання про світ. Концептуальні структури, або ж *концепти*, що є комунікативно значущими, отримують позначення в мові за допомогою знаків, які за необхідності швидко відтворюються носієм мови (А. П. Бабушкін, А. Вежбицька, В. І. Карасик, Д. С. Лихачов, Ю. С. Степанов).

У другому розділі «**Методика зіставлення фразеологізмів з антропним компонентом**» представлено комплексну методику аналізу ФОАК в зіставному аспекті з позиції зіставної семантики, лінгвоконцептології та лінгвокультурології. Обґрунтування методологічних засад охоплює поетапний опис алгоритму дослідження. Диференційовано **чотири етапи**: класифікаційний, лінгвокогнітивний, зіставний та інтерпретаційний

На **першому** етапі з лексикографічних джерел англійської, німецької, української, російської мов (загалом зі 103 словників) сформовано основний корпус лексичних одиниць – відібрано ФОАК.

На *другому* етапі виконано семантичний і концептуальний аналіз ФОАК із позицій зіставного мовознавства. Виявленню ізоморфних та аломорфних особливостей досліджуваних ФОАК сприяв *семантичний аналіз*, що спрямований на експлікацію їхньої семантичної структури. *Компонентний аналіз*, як одна з методик семантичного аналізу, має на меті передовсім розклад значення одиниці на складники та з'ясування їхньої системно-реляційної організації (В. Б. Гольдберг, О. О. Залевська, А. М. Кузнецов). У процесі *концептуального аналізу* виокремлені елементи були зіставлені між собою та об'єднані в складі певного цілого (моделі). Концептуальний аналіз спрямований на осмислення структури вербалізованого концепту.

Значення будь-якої номінативної одиниці формується внаслідок відображення дійсності свідомістю людини, проте дійсність безкінечно різноманітна, що робить значення одиниці майже необмеженим, а тому воно не може бути повністю описаним через перелік семантичних компонентів. Через це в значенні виокремлюється так зване системне значення, яке більш-менш збігається в усіх носіїв мови (Й. А. Стернін). Саме про цю ділянку семантики йдеться, коли говорять про словникові дефініції, які слугують основним джерелом інформації під час компонентного аналізу (О. О. Кретов, З. А. Харитончик).

Зокрема, англ. *one hand washes the other (and both wash the face)* – ‘all’ ‘parties involved’ will ‘benefit’ from ‘**helping**’ ‘each other’ and / or ‘working together’ ‘toward the same goal’ (учасники справи виграють від допомоги одне одному та спільної роботи заради єдиної мети) та укр. *да́ти хлі́б у ру́ки* – ‘**допомогти**’ ‘здобути’ ‘засоби для існування’ (про освіту, спеціальність, роботу тощо) мають за архісеми компонент ‘*допомагати*’. Семи ‘*усі / одне одному / разом*’ ‘*учасники справи*’ ‘*отримувати зиск*’ ‘*працювати*’ ‘*єдина мета*’ та ‘*здобувати*’ і ‘*засоби для існування*’ є диференційними. Архісема – інтегральна для наведених ФОАК, що дає підстави зарахувати їх до тематичної підгрупи “допомога” групи “*міжособистісна взаємодія*” і констатувати таку ізоморфну для англійської та української мов риси, як наявність фразеологізмів на позначення міжособистісної взаємодії. Серед виокремлених сем немає інтегральних, оскільки англійська ФОАК акцентує вигоду від спільної діяльності, натомість українська профілює особистісний аспект допомоги.

Третій етап наукового пошуку присвячено вивченню ФОАК у зіставному аспекті. Зіставний та описовий методи дали змогу схарактеризувати відмінності між семантикою, структурою й конотацією ФОАК в англійській, німецькій, українській, російській мовах. Зокрема, ФОАК, які позначають певні сфери та явища життя, наділені експресивною конотацією. Наприклад, *смерть* передана за допомогою таких ФО: англ.: *put one's head in (into) a noose; close one's eyes; six feet under makes all men equal*; нім.: *j-m den Kopf vor die FüÙe legen; die Augen schließen; j-m tut kein Zahn mehr weh; alle vier Beine von sich strecken*; укр.: *відтяти голову кому-н.; очі згасають; смерть (стоїть) з косою*

за плечима; винести ногами вперед; рос.: положить голову; закрыть глаза; протянуть ноги.

У зіставлюваних мовах спільним компонентом на позначення смерті є *head, Kopf, голова, голова, eye, Auge, око, глаз* та *feet, Bein, Fuß, нога, нога*. Тільки в українській мові ФО з компонентом *плечі*, а в німецькій *Zahn* передають це значення. Отже, культурна інформація, закладена у фразеологічних одиницях, може бути представлена як спільними компонентами у складі ФО, так і відмінними.

Останній четвертий етап дослідження пов'язаний із виявленням спільних та етноспецифічних рис у фразеологічній репрезентації біофізичної, психічної та соціальної іпостасей людини в західногерманських і східнослов'янських мовах. Осмислення соматизмів у складі ФОАК дало змогу схарактеризувати особливості репрезентації суспільних відносин, індивідуально-особистісних рис людини, фізіологічного стану людини та репрезентацію людини у просторі.

За допомогою методу симптоматичної статистики визначено ранг кожного соматичного елемента, що входить до складу ФОАК в англійській, німецькій, українській, російських мовах. Крім того, взято до уваги розподіл соматичних елементів у складі ФОАК, що описують БІОФІЗИЧНУ, ПСИХІЧНУ та СОЦІАЛЬНУ ІПОСТАСІ.

У третьому розділі «Лінгвокогнітивні особливості фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення людини в західногерманських і східнослов'янських мовах» подано та схарактеризовано фрейм-схему концептуального простору ЛЮДИНА.

Фрейм концепту ЛЮДИНА представлено міжфреймовою мережею, що зберігає інформацію про різноаспектне існування людини, зокрема знання про її біофізичні, психічні й соціальні особливості. Тому в структурі тієї ділянки мережі, що об'єктивується за допомогою ФОАК, можна виокремити такі субфрейми, як БІОФІЗИЧНА ІПОСТАСЬ, СОЦІАЛЬНА ІПОСТАСЬ, ПСИХІЧНА ІПОСТАСЬ (див. рис. 1, с. 8).

Субфрейм БІОФІЗИЧНА ІПОСТАСЬ демонструє ізоморфізм у різномовних картинах світу та містить інформацію про:

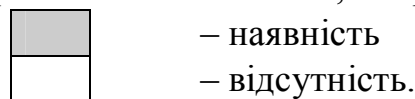
– зовнішність: англ. *arm candy* – привабливий супутник / супутниця для офіційного заходу; нім. *Beine so dünn wie Streichhölzer haben* – мати дуже худі ноги; укр. *во́лос у во́лос* – абсолютно схожий, зовсім однаковий; рос. *волосинка за волосинкой бегаёт с дубинкой* – про рідке волосся, яке погано росте;

– вік: англ. *long in the tooth* – старий; нім. *mit einem Bein im Grab(e) stehen* – бути однією ногою в могилі; укр. *дожити до сивого волосу* – дожити до старості; постаріти; рос. *(дожить) до седых волос* – до старості;

– фізичний стан / самопочуття: *dead on one's feet / on its feet* – виснажений; нім. *gute / schlechte Augen haben* – мати добрий / поганий зір; укр. *ні рук, ні ніг не чути* – дуже стомитися; рос. *как рукой сняло* – зовсім пройшло (про біль);

Рис. 1. Схема концептуального простору різномовних фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення людини
Умовні позначення: А – англійськомовні ФОАК, Н – німецькомовні ФОАК,
У – українськомовні ФОАК, Р – російськомовні ФОАК.

– фізичні дії: англ. *work your **fingers** to the bone* – наполегливо працювати; нім. *die **Hände** in den Schoß legen* – нічого не робити; укр. *виходити з рук чийхось* – хто-небудь сам робить що-небудь; рос. *давать волю **рукам*** – бити;

➤ просторово-часове буття:

– орієнтування в просторі (положення / напрям руху): англ. *neither hide nor hair of* – бути відсутнім; нім. *immer der **Nase** nach* – прямо; укр. *у ліву **руку*** – у лівий бік; ліворуч; рос. *встретиться **носом** к **носу*** – дуже близько;

– розміщення стосовно інших об'єктів: англ. ***shoulder** to **shoulder*** – пліч-о-пліч; нім. *jemandem im **Nacken** sitzen* – переслідувати когось, бути на хвості; укр. *коліно в коліно* – поряд, дуже близько; рос. *под **носом*** – поряд, зовсім близько;

– орієнтування в часі: англ. *put something on the long finger* – відкладати щось на потім; нім. *etwas ins Auge fassen* – планувати щось; укр. *на носі* – скоро, незабаром; рос. *на носу* – зовсім скоро;

– швидкість: англ. *in the twinkling of an eye* – дуже швидко; нім. *die Beine in die Hand nehmen* – поспішати; укр. *(аж) рвати (ногами (копитами)) землю* – дуже швидко йти, бігти; рос. *живой рукой* – швидко.

Вербалізація різних інформаційних ділянок субфрейму БІОФІЗИЧНА ПОСТАСЬ концепту ЛЮДИНА демонструє ізоморфізм, зокрема щодо фізичного стану, фізичних дій, орієнтування в просторі, зовнішності, віку, фізичних дій, просторово-часового буття (розміщення стосовно інших об'єктів, проміжків часу, орієнтування в часі, швидкості).

ПСИХІЧНА ПОСТАСЬ фіксує увагу на рисах характеру: *брехливості :: чесності*: англ. *carry fire in one hand and water in the other* – бути брехливим; нім. *sein Herz auf den Lippen tragen* – бути чесним; укр. *лишати (лишити) з носом* – обдурювати кого-небудь; рос. *за нос водить* – обманювати; *хвалькуватості / пихатості :: скромності*: англ. *break one's arm patting oneself on the back* – хвастун; нім. *jemanden über die Achsel ansehen* – дивитися на когось звисока, зневажати; укр. *дуги губу (морду)* – чванитися, пихато поводитися, рос. *нос задрасть, поднят* – зарозуміло поводитися, загордитися; *лінощах :: працьовитості*: англ. *set (one's) shoulder to the wheel* – важко працювати; укр. *руки та ноги не знають спочинку* – хтось, не відпочиваючи, багато працює; рос. *не покладая рук* – без втоми, наполегливо;

– емоційних процесах: *розлюченості*: англ. *show one's teeth / bare one's teeth* – вияв злості, агресії; нім. *sich die Haare raufen* – дуже сильно сердитися; укр. *під злу руку* – коли людина буває дуже розгніваною, рос. *скалить зуби* – сердитися; *страху*: англ. *sb's hair stands on end* – бути сильно наляканим, нім. *weiche Knie haben / kriegen* – злякатися; укр. *ніс під себе* – злякатися; рос. *волосы ворочаются* – про сильне збудження, страх, занепокоєння;

– мотиваційних станах: *бажання*: англ. *would give your right arm for* – дуже чогось хотіти; нім. *jemandem jucken die Finger nach etwas* – дуже чогось бажати; укр. *аж руки сверблять* – дуже чогось хотіти; рос. *глаза разгорелись на что-н.* – дуже захотілось щось зробити;

– когніції: *рівень інтелекту*: англ. *good head on one's shoulders* – бути розумним, розсудливим; нім. *Sülze im Kopf haben* – бути дурним; укр. *тютя з полив'яним носом* – хто-небудь нетямущий; рос. *человек с головой* – розумний; *знання / ерудиція*: англ. *have / keep your finger on the pulse* – знати всі останні новини та події; нім. *etwas im kleinen Finger haben* – бути обізнаним у чомусь; укр. *знати, як свої (своїх) п'ять пальців* – добре розумітися в чому-небудь, розбиратися в чомусь; рос. *знать как свои пять пальцев* – знати дуже добре.

СОЦІАЛЬНА ПОСТАСЬ містить знання про різні поведінкові особливості людини: англ. *up in arms about something* – зі злістю протестувати; нім. *die Hände in die Taschen stecken* – поводитися пасивно там, де потрібно втрутитися; *jm. in den Arm fallen* – чинити опір; укр. *видирати з зубів* –

силоміць забирати, віднімати що-небудь; рос. *складывают губы бантиком, сердечком* – загравати;

– вияви міжособистісної взаємодії: **трудової / професійної діяльності**: англ. *have a good arm* – бути вправним у спорті, особливо в бейсболі; нім. *jemandes rechte Hand* – підлеглий, який виконує важливу роботу, надаючи допомогу; укр. *чужими (не своїми) руками* – не самостійно, використовуючи працю, зусилля, енергію інших; рос. *рукой не достанешь кого-н.* – про того, хто досягнув високого становища, статусу;

– **патогенної / незаконної діяльності**: англ. *have your hand in the till* – красти в роботодавця; нім. *mit einem Bein im Gefängnis stehen* – бути однією ногою у в'язниці; укр. *липкі руки* – бере чуже, краде; рос. *обагрить руки кровью* – убити когось;

– **комунікативної діяльності**: англ. *have a silver tongue* – бути красномовним, переконливим; нім. *Haare auf den Zähnen haben* – говорити різко; укр. *гострий на язик* – влучно, дотепно говорить; рос. *язык хорошо подвешен* – про того, хто вміє гарно говорити;

– взаємини: **особистісні взаємини**: англ. *hand in glove* – у змові; нім. *im Nacken sitzen* – стояти над головою, набридати; укр. *права рука* – чий-небудь найближчий помічник, спільник; рос. *подать, протянуть руку помощи* – допомогти.

– володіння: англ. *change hands* – переходити від одного власника до іншого; нім. *mit leeren Händen dastehen* – нічого не мати; укр. *на руках* – у чиєму-небудь володінні, розпорядженні; рос. *в одни руки продать* – продати одному покупцю;

– матеріальний стан: англ. *need something like a hole in the head* – нічого не потребувати; нім. *jemandem die Haare vom Kopf fressen* – жити за чийсь рахунок; рос. *зубы на полку положит* – дійти до крайньої бідності.

Зіставлення різномовних ФОАК на позначення субфрейму СОЦІАЛЬНА ПОСТАСЬ концепту ЛЮДИНА демонструє, що в усіх лінгвокультурах потребують уваги спільнот *поведінка особи, міжособистісна взаємодія, взаємини, володіння, матеріальний стан*.

В англійській мові найбільш представленими є компоненти *head* у ПСИХІЧНІЙ (9,46 %) та в БІОФІЗИЧНІЙ (4,86 %) ПОСТАСЯХ; *hand* у СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ (6,91 %). Найменш представлений компонент *belly* в ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ (0,25 %) та в СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ (0,26 %), у БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ – компонент *shoulder* (0,38 %).

У німецькій мові найуживанішими соматизмами у складі ФОАК встановлено *Kopf* у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ (12,61 %), *Hand* – у СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ (6,45 %), *Hand* та *Auge* – у БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ (4,30 %). Найменш представлені компоненти в БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ: *Nacken* (0,29 %), *Haar*, *Knie* (0,43 %); у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ: *Fuß*, *Arm*, *Nacken* (0,43 %); у СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ *Arm*, *Zunge* (0,43 %). Соматизм *Arm* у

СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ та ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ має однакову відсоткову частотність.

В українській мові найбільшу відсоткову частотність мають такі компоненти: *голова* (7,52 %) у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ; *нога* (6,24 %) у БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ; *рука* (7,20 %) у СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ. Найменш представленим компонентом є *коліно* в БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ (0,64 %), у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ (0,16 %) та СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ (1,76 %).

У російській мові найчастотніший компонент *голова* (7,33 %) у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ та 4,84 % у СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ, компонент *рука* (5,30 %) у БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ. Маловживаними виявились соматизми *коліно* (0 %) та *спина* (0,31 %) у БІОФІЗИЧНІЙ ПОСТАСІ; *шея* (0 %) та *плечі* (0,31 %) у ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ; *живот* (0 %) и *губы, уста* в СОЦІАЛЬНІЙ ПОСТАСІ.

Відсоткова репрезентація соматизмів у складі ФОАК доводить, що в усіх зіставлюваних мовах перевага надана тим соматизмам, які забезпечують розумову діяльність. В англійській, німецькій, українській, російській мовах компоненти англ. *head* (9,46 %); нім. *Kopf* (12,61 %); укр. *голова* (7,52 %); рос. *голова* (7,33 %) мають один ранг, представлені в ПСИХІЧНІЙ ПОСТАСІ, але відсоткова частотність різна. Наведені відсоткові дані демонструють важливість кожного елемента для різномовних культур, що відображає сприйняття світу.

Синтез деталізованих фреймових моделей проаналізованих різномовних ФОАК дає підстави говорити про базову міжфреймову мережу, що структурує концептуальні простори цих одиниць в усіх досліджуваних різномовних картинах світу (див. рис. 2, с.12).

Слот ЩОСЬ: частина приєднується до слоту **ХТОСЬ: ціле** предикатом **мати** й вербалізується за допомогою антропного компоненту у складі досліджуваних ФО. Він містить інформацію про частини тіла людини, що в сукупності створюють неповторний зовнішній образ останньої, який дає змогу відрізнити за зовнішністю одну людську істоту від іншої.

Набір концептів, що формують вищезгадані слоти, охоплює такі концепти, як: **ГОЛОВА, ТУЛУБ, ВЕРХНІ КІНЦІВКИ, НИЖНІ КІНЦІВКИ.**

Концепт **ГОЛОВА** (англ. *Head, hair teeth, ear, nose, eye, lips, tongue, hair, neck*; нім. *Kopf, Haare, Ohr, Nase, Zahn, Lippe, Zunge, Auge, Nacken*; укр. *голова, волосся, зуби, вухо, ніс, око, губи (вуста), язик, шия*; рос. *голова, волосы, ухо, нос, зубы, губы (уста), язык, глаз, шея*) може вербалізуватися як окрема одиниця, а також позначати й обличчя людини, де розміщені очі, язик, губи, зуби, ніс, вуха; потилиця, волосся та шия: англ. *run one's eye over something* – дивитися на щось, проглядати; нім. *seine Augen überall haben* – уважно спостерігати за всім; укр. *западати в ухо* – чути; рос. *слушать вполуха (одним ухом)* – слухати дуже неуважно, так і вживатися в переносному значенні.

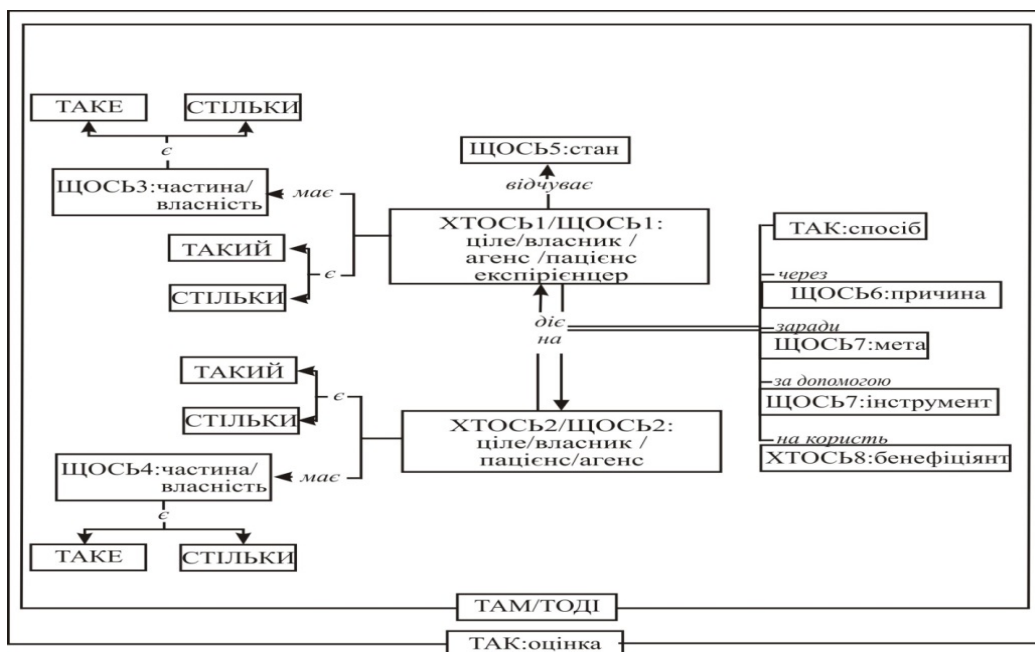

Рис. 2. Базова міжфреймова мережа
концептуальних просторів різномовних фразеологічних одиниць
з антропним компонентом

Аломорфізм виявляється в референційній семантиці ФО, які позначають голову та її частини як інструмент міжособистісної взаємодії, зокрема фокусування підлеглого становища є специфічним лише для німецької мови, а провини не характерне лише для української.

Концепт **ТУЛУБ** (англ. *back, belly, sides*; нім. *Rücken, Bauch, Seite*; укр. *спина, живіт, боки*; рос. *спина, живот, бока*) вербалізується як окрема одиниця. Лексеми, що вербалізують цей концепт, використані у фразеотворенні всіх досліджуваних мов як у прямому (коли переосмисленню підлягає вся ФО), так і в переносному значенні. Референційна семантика антропного компонента на позначення тулуба та його частин демонструє спільні й відмінні риси. До спільних рис належать: показник фізичного / фізіологічного стану, інструмент вияву характеру, вираження емоцій / почуттів, показник інтелектуального рівня, міжособистісної взаємодії, зокрема особливості взаємодії, засіб / спосіб взаємодії. Специфічним інформаційним складником для ФОАК англійської мови є боротьба, для німецької – міра кількості та джерело інформації.

Концепт **ВЕРХНІ КІНЦІВКИ** (англ. *hand, arm, finger / thumb, shoulders*; нім. *Hand, Arm, Finger, Schulter, Achsel*; укр. *рука, палець, плечі*; рос. *рука, палец, плечи*) вербалізується одиницями, що позначають руку загалом та її частини – плече, зап'ясток і палець. Зазначені одиниці використовують під час фразеотворення в усіх досліджуваних мовах як у прямому (коли переосмисленню підлягає вся ФО), так і в переносному значенні.

Аломорфізм виявляється в номінації окремих аспектів людського буття в одній, двох чи в трьох мовах: *міри якості* – в українській і російській, *міри вартості* – в англійській та російській, *розміру* – у німецькій та українській,

швидкості – в англійській, російській, українській, *орієнтиру в часі* – лише в англійській, *міри часу* – в англійській і німецькій.

Концепт **НИЖНІ КІНЦІВКИ** (англ. *leg, foot, knee*, нім. *Bein, Fuß, Knie*, укр. *нога, коліно*, рос. *нога, колено*) містить знання про ногу загалом та її частини. Як елементи лексико-семантичної системи лексеми на його позначення вжито в прямих і переносних значеннях. ФОАК із компонентом-назвою ноги та її частин виводить домінантні риси на позначення зовнішніх особливостей нижніх кінцівок і різноманітних акціональних ознак (рід та специфіку виконуваної діяльності, моторні властивості, поведінкові особливості й позначені ними риси характеру). Специфічними є вказівки на міру кількості, просторовий орієнтир у німецькій мові; відстані, швидкості й вартості – в українській і російській мовах.

Спільними компаративними моделями є ЛЮДИНА – ПРЕДМЕТ; ЛЮДИНА – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА; ЛЮДИНА – ЧАСТИНА ТІЛА, ЛЮДИНА – ТВАРИНА; ЧАСТИНА ТІЛА – КОНТЕЙНЕР; ЧАСТИНА ТІЛА – ІСТОТА.

Прототип ЛЮДИНА зберігає інформацію про «найкращого» представника лінгвоспільноти як усереднену, «нормальну» істоту з позиції її біофізичного, психічного й соціального існування. Цей образ склався в національній концептуальній картині світу історично та закріпив уявлення етносу про нормативний стан справ у межах лінгвокультури. Виявлення концептів, які становлять прототип, передбачає не тільки фіксацію онтологічної інформації, що подана в слотах ЩОСЬ, ТАКЕ, СТІЛЬКИ, ТАК: спосіб. Воно обов'язково прогнозує врахування оцінного слоту ТАК: оцінка в концептуальних структурах ФОАК, оскільки останні найчастіше називають ненормативні, аномальні, виняткові стани справ, які оцінені негативно.

ВИСНОВКИ

Дослідження фразеологічних одиниць з антропним компонентом у західногерманських і східнослов'янських мовах ґрунтується на теоретико-методологічній концепції, яка інкорпорує принципи антропоцентризму (Н. Д. Арутюнова, Ю. М. Караулов, А. Е. Левицький, С. І. Потапенко, І. П. Сусов), когнітивної лінгвістики (Р. Джакендофф, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, З. Д. Попова, Й. А. Стернін), лінгвокультурології (І. О. Голубовська, В. В. Воробйов, В. А. Маслова), соціолінгвістики (А. Д. Швейцер), а також здобутки зіставного мовознавства (М. П. Кочерган, В. М. Манакін, Н. В. Петлюченко та ін.).

Лінгвокультурну специфіку ФОАК виявлено через зіставлення їхньої концептуальної семантики. З'ясуванню особливостей концептуальної семантики мовних одиниць слугує лінгвокогнітивний аналіз, метою якого є виокремлення особливостей різних форм когніції й опис отриманих унаслідок когніції ментальних одиниць, які моделюють, з огляду на здобутки фреймової та прототипової семантики й когнітивної метафори.

Фокусним предметом осмислення в різних лінгвокультурах постає людина. Дослідження будови концепту ЛЮДИНА та його вербалізацій засобами ФОАК дає підстави відтворити спосіб існування особи у свідомості носія мови. Складність організації концепту полягає в тому, що людина – багатогранна й суперечлива соціальна істота, а тому структури знання про неї вирізняються суттєвою інформаційною складністю.

Фреймове моделювання дало змогу унаочнити порції інформації, із яких складається концепт, і зв'язки між ними. Для окреслення особливостей концептуалізації дійсності в аспекті схожості виокремлених фрагментів світу ефективною виявилася теорія когнітивної метафори. Крім того, аналіз матеріалу засвідчує наявність прототипового уявлення про різні іпостасі людини, характерного для різних лінгвоспільнот. Значення мовних знаків пов'язане зі своєю понятійною основою, що вможливорює реконструкцію концепту під час аналізу семантики його мовних репрезентацій.

Фрейм концепту ЛЮДИНА представлений міжфреймовою мережею, що зберігає інформацію про різноаспектне існування людини, зокрема знання про її біофізичні, психічні й соціальні особливості. Тому в структурі тієї ділянки мережі, що об'єктивується за допомогою ФОАК, можна виокремити такі найбільші інформаційні субфрейми, як БІОФІЗИЧНА ІПОСТАСЬ, СОЦІАЛЬНА ІПОСТАСЬ, ПСИХІЧНА ІПОСТАСЬ.

Субфрейм БІОФІЗИЧНА ІПОСТАСЬ зберігає уявлення кожної з фокусних лінгвоспільнот про *зовнішність, вік, фізичні дії та просторово-часове буття*. Найактивнішими виявились такі компоненти в структурі ФОАК: англ. *head* (4,86 %); нім. *Hand, Auge* (4,30 %); укр. *нога* (6,24 %); рос. *рука* (5,30 %), а найменш активними – англ. *shoulder* (0,38 %); нім. *Haar, Knie* (0,43 %); укр. *коліно* (0,64 %); рос. *колєно* (0 %).

Субфрейм ПСИХІЧНА ІПОСТАСЬ фіксує увагу на *перцептивних можливостях людини, рисах характеру, особливостях перебігу когнітивних процесів, мотиваційного стану людини й волевиявлення*. Він найрепрезентативніше був представлений такими соматизмами: англ. *head* (9,46 %); нім. *Kopf* (12,61 %); укр. *голова* (7,52 %); рос. *голова* (7,33 %), найменше – англ. *belly* (0,25 %); нім. *Fuß, Arm, Nacken* (0,43 %); укр. *шия* (0 %); рос. *шея* (0 %).

Субфрейм СОЦІАЛЬНА ІПОСТАСЬ містить знання про *поведінку, міжособистісну взаємодію, взаємини, володіння, матеріальний стан, відповідність нормам спільноти, відповідність інтересам особи* та найчастотніше відтворений такими соматизмами: англ. *hand* (6,91 %); нім. *Hand* (6,45 %); укр. *рука* (7,20 %); рос. *голова* (4,84 %), найменш – англ. *belly* (0,25 %); нім. *Arm, Zunge* (0,43 %); укр. *живіт* (0 %); рос. *живот* (0 %). Зіставлення значень різномовних ФОАК засвідчує ізоморфність щодо референційної (тематичної) диференціації різномовних картин світу, проте обсяг інформаційних блоків, що корелюють, вирізняється національною специфікою.

У центрі фрейму концепту ЛЮДИНА перебуває слот ХТОСЬ, який надає інформацію про людину. Характерними рисами останньої як біологічного індивіда є наявність голови, тулуба, верхніх і нижніх кінцівок, які фіксуються посесивним слотом ЩОСЬ: частина (ціле). Він може бути конкретизований додатковою інформацією статичного (атрибутивного) і динамічного (функціонального) характеру, яка й відрізняє ці частини тіла людини. Саме ці характерні ознаки частини тіла були використані спільнотою для фразеологічної номінації різних аспектів життєдіяльності людини.

Фокусні різномовні картини світу структуровані компаративними моделями з референтом ЛЮДИНА. Проте вибір корелятивів для осмислення цього референту демонструє як ізоморфізм, так і аломорфізм.

Спільними компаративними моделями є ЛЮДИНА – ПРЕДМЕТ; ЛЮДИНА – ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА; ЛЮДИНА – ЧАСТИНА ТІЛА; ЛЮДИНА – ТВАРИНА; ЧАСТИНА ТІЛА – КОНТЕЙНЕР; ЧАСТИНА ТІЛА – ІСТОТА.

Дослідження ФОАК сучасних англійської, німецької, української, російської мов у лінгвокультурологічному аспекті дало змогу виокремити, описати й систематизувати низку як ізоморфних, так і аломорфних рис фрагментів різних картин світу та лінгвокультур.

Перспективним для подальшого вивчення запропонованої теми є залучення до аналізу більшої кількості мов, а також спрямування наукового пошуку до сфери комунікативної лінгвістики та прагматики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Хмара В. В. Зіставний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом плече в східнослов'янських та західногерманських мовах. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 287–290.

2. Хмара В. В. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом ніс в східнослов'янських та західногерманських лінгвокультурах: зіставний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. С. 280–289.

3. Хмара В. В. Особливості семантики фразеологічних одиниць з соматичним компонентом волосся в східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. С. 231–237.

4. Хмара В. В. Фразеологізми з соматичним компонентом вухо в східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2015. С. 342–345.

5. Хмара В. В. Контрастивний аналіз фразеологічних одиниць з соматичним компонентом *tongue, Zunge*, язык, язык в західногерманських та східнослов'янських мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Т. 3 (Р – Я). С. 190–197.

6. Хмара В. В. Соматичні фразеологічні одиниці з компонентом нога в східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект. *Studia Linguistica*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 9. С. 464–473.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

7. Khmara V.V. Phraseological Units with Somatic Tooth Element in Different Structured Languages. *European Journal of Literature and Linguistics*. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education Gmb H. Vienna, 2016. С. 93–96.

Наукові публікації, що додатково відображають наукові результати дослідження:

8. Хмара В. В. Соматические фразеологизмы в лингвокультурном освещении (на примере соматизма губа в русском, украинском и английском языке). *Филология и лингвистика: современные тренды и перспективы исследования*. Краснодар : [б. и.], 2013. С. 74–78.

9. Хмара В. В. Зіставні аспекти семантики східнослов'янських та західногерманських фразеологічних одиниць із компонентом коліно. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 86–89.

10. Хмара В. В. Контрастивний аналіз в сучасній лінгвістиці. *Англійська мова у міждисциплінарному контексті безперервної освіти* : зб. матеріалів II Міжнародної студентської Інтернет-конференції . Кам'янець-Подільський : [б. в.], 2014. С. 89–91.

11. Хмара В. В. Людина як соціальний конструкт в східнослов'янських та західногерманських мовах. *Сучасні лінгвістичні студії XXI століття*. – Житомир, 2015. С. 82–85.

АНОТАЦІЯ

Хмара В. В. Фразеологічні одиниці з антропним компонентом у західногерманських і східнослов'янських мовах: зіставний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2018.

Дослідження присвячено з'ясуванню спільних та етноспецифічних особливостей фразеологічних одиниць з антропним компонентом, що вербалізують концепт ЛЮДИНА, на матеріалі англійської, німецької, української, російської мов. Фразеологічна одиниця з антропним компонентом тлумачиться як стале словосполучення чи речення, до складу якого входить елемент на позначення невід'ємних речових й абстрактних атрибутів особи, що виконують функцію її ідентифікації фізичного та соціального об'єкта. У дисертації з'ясовано теоретичне підґрунтя вивчення фразеологічних одиниць з антропним компонентом у зіставному аспекті; окреслено методологічні принципи аналізу фразеологічних одиниць з антропним компонентом і розроблено комплексну методику їхнього аналізу в зіставному аспекті; виявлено лінгвокогнітивні особливості фразеологічних одиниць на позначення людини в західногерманських та східнослов'янських мовах; змодельовано фрейм-схему концептуального простору ЛЮДИНА в семантиці фразеологічних одиниць досліджуваних мов; побудовано фрейм-схемату ЛЮДИНА із залученням методики С. А. Жаботинської; описано специфіку концептуально-метафоричної детермінації значення фразеологічних одиниць з антропним компонентом у сучасних германських і слов'янських мовах; схарактеризовано прототипову семантику фразеологічних одиниць в аналізованих мовах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці з антропним компонентом, картина світу, концепт, фрейм, прототип, компаративна модель.

АННОТАЦІЯ

Хмара В. В. Фразеологические единицы с антропным компонентом в западногерманских и восточнославянских языках: сопоставительный аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Международный гуманитарный университет, Одесса, 2018.

Исследование посвящено определению общих и этноспецифических особенностей фразеологических единиц с антропным компонентом, вербализирующих концепт ЧЕЛОВЕК, на материале английского, немецкого, украинского и русского языков. Фразеологические единицы с антропным компонентом – устойчивое словосочетание или предложение, в состав которого входит единица для обозначения неотъемлемых вещественных или абстрактных атрибутов человека, выполняющие функцию ее идентификации физического и социального объекта. Термин «антропный компонент» – элемент в составе фразеологических единиц, который несет знания о внешних характеристиках человека – частях тела.

Соматическая фразеология содержит морально-этические, трудовые, интеллектуальные, эмоциональные характеристики индивида. Фразеологизмы этой группы служат для наименования психологической, интеллектуальной,

физической, социальной понятийных сфер, сгруппированных по критерию обозначения биофизической, психической и социальной ипостасей. Концепт ЧЕЛОВЕК объективируется с помощью фразеологических единиц с антропным компонентом и включает такие субфреймы, как БИОФИЗИЧЕСКАЯ ИПОСТАСЬ, СОЦИАЛЬНАЯ ИПОСТАСЬ, ПСИХИЧЕСКАЯ ИПОСТАСЬ.

БИОФИЗИЧЕСКАЯ ИПОСТАСЬ сохраняет представление каждой из фокусных лингвокультур о внешности, возрасте, физических действиях и пространственно-временном бытии. Наиболее активными являются такие компоненты в структуре фразеологических единиц с антропным компонентом, как англ. *head* (4,86 %); нем. *Hand, Auge* (4,30 %); укр. *нога* (6,24 %); рус. *рука* (5,30 %), а наименее активными – англ. *shoulder* (0,38 %); нем. *Haar, Knie* (0,43 %); укр. *коліно* (0,64 %); рус. *колени* (0 %).

ПСИХИЧЕСКАЯ ИПОСТАСЬ фокусирует внимание на перцептивных возможностях человека, чертах характера, особенностях протекания когнитивных процессов, мотивационном состоянии человека и волеизъявлении и вербализирована чаще всего такими соматизмами, как англ. *head* (9,46 %); нем. *Kopf* (12,61 %); укр. *голова* (7,52 %); рус. *голова* (7,33 %), и реже всего – англ. *belly* (0,25 %); нем. *Fuß, Arm, Nacken* (0,43 %); укр. *шея* (0 %); рус. *шея* (0 %).

СОЦИАЛЬНАЯ ИПОСТАСЬ содержит знания о поведении, межличностном взаимодействии, отношениях, материальном состоянии, соответствии нормам общества, соответствии интересам личности и выражена соматизмами: англ. *hand* (6,91 %); нем. *Hand* (6,45 %); укр. *рука* (7,20 %); рус. *голова* (4,84 %), реже всего – англ. *belly* (0,25 %); нем. *Arm, Zunge* (0,43 %); укр. *живіт* (0 %); рус. *живот* (0 %).

Лингвокультурную специфику фразеологических единиц с антропным компонентом выявлено путем сопоставления их концептуальной семантики. Охарактеризована фрейм-схема того участка концептуального пространства ЧЕЛОВЕК, которая присутствует в семантике фразеологических единиц, а также смоделирована фрейм-схемата ЧЕЛОВЕК как основа значений фразеологических единиц с антропным компонентом.

В центре фрейма концепта ЧЕЛОВЕК находится слот НЕКТО, который предоставляет информацию о человеке. Характерными чертами последнего как биологического индивида является наличие головы, туловища, верхних и нижних конечностей, которые фиксируются посессивным слотом НЕЧТО: часть (целое). Он может быть конкретизирован дополнительной информацией статического (атрибутивного) и динамического (функционального) характера, которая и отличает части тела человека. Именно эти характерные признаки части тела используются для фразеологической номинации различных аспектов жизнедеятельности человека.

Фокусные разноязычные картины мира структурируются компаративными моделями с референтом ЧЕЛОВЕК. Однако выбор коррелятов для осмысления этого референта демонстрирует как изоморфизм, так и

алломорфизм. Общими компаративными моделями являются ЧЕЛОВЕК – ПРЕДМЕТ; ЧЕЛОВЕК – СОДЕРЖИМОЕ КОНТЕЙНЕРА; ЧЕЛОВЕК – ЧАСТЬ ТЕЛА; ЧЕЛОВЕК – ЖИВОТНОЕ; ЧАСТЬ ТЕЛА – КОНТЕЙНЕР; ЧАСТЬ ТЕЛА – СУЩЕСТВО.

Прототип ЧЕЛОВЕК сохраняет информацию о «лучшем» представителе лингвокультуры с позиции его биофизического, психического и социального существования. Этот образ сложился в национальной концептуальной картине мира исторически и закрепил представление этноса о положении вещей в пределах лингвокультурного сообщества.

Сопоставительное изучения фразеологических единиц с антропным компонентом в английском, немецком, украинском и русском языках позволило выявить общие явления, в основе которых лежат общность человеческого мышления и наличие общих когнитивных структур в языковой картине мира, а также этноспецифические явления, обусловленные стереотипами сознания людей определенной лингвокультуры, отражающие представление о своеобразии окружающего мира. В семантической структуре исследуемых языковых единиц отражаются не только изменения в экстралингвистической действительности, но и динамика познания, процесс формирования представлений, знаний о внешнем мире. Исследование фразеологических единиц с антропным компонентом современных английского, немецкого, украинского и русского языков в лингвокультурологическом ключе позволило установить, описать и систематизировать ряд изоморфных и алломорфных особенностей соответствующих картин мира.

Ключевые слова: фразеологические единицы с антропным компонентом, картина мира, концепт, фрейм, прототип, компаративная модель.

SUMMARY

Khmara V. V. Phraseological Units with an Anthropic Component in West Germanic and East Slavic Languages: a Comparative Aspect. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.17 – Comparative-Historical and Typological Linguistics. – International Humanitarian University, Odesa, 2018.

The thesis is devoted to establishing common and ethno-specific features of phraseological units with an anthropic component that verbalize the concept HUMAN BEING on the material of English, German, Ukrainian and Russian. The phraseological unit with an anthropic component is viewed as a set phrase or sentence which contains the element defining integral person's material and abstract attributes that perform the function of their identification as a physical and social object. It highlights the theoretical basis of the research of phraseological units with an anthropic component in a comparative aspect; defines methodological principles of

the phraseological units with an anthropic component analysis, and develops complex methods of their research in the comparative aspect; identifies linguistic and cognitive features of phraseological units with an anthropic component in the West Germanic and East Slavic languages; models the frame-schema of the conceptual space HUMAN BEING in the semantics of phraseological units with an anthropic component in the languages under investigation; constructs a frame-schemata HUMAN BEING on the basis of methods suggested by S. A. Zhabotynska; describes the specifics of the conceptual and metaphorical determination of phraseological units with an anthropic component meaning in modern Germanic and Slavic languages; characterizes the prototype semantics of phraseological units with an anthropic component in the languages analyzed.

Keywords: phraseological units with an anthropic component, picture of the world, concept, frame, prototype, comparative model.

Підписано до друку 21.02.18. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 0.9. Обл. вид. арк. 0.9. Наклад 100. Зам. 22.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua